

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

«Սուրիա եպիսկոպոս Պարգեանցի նամակը գրուած Ս. Էջմիածնի Սինոդի ասեմապետի տեղակալ Գեղ. Երեմիա եպիսկոպոս Գալսեանի անուան», Երեւան, տպարան Այվազեանց եւ Նազարեանց, 1907 թ., եր. 131, գինը՝ 60 կոպ.:

Հեղինակը այդ «նամակը» գրել է 1892 թ. իր առաջին աքսորավայր՝ Արեւիլ քաղաքից Երեմիա եպիսկոպոսի «յանձնարարութեամբ և թոյլտուութեամբ» Արարատում հրատարակուած յօդուածի դէմ, որ, սակայն, ձեռքիս տակ չունեմ:

Թէպէտ հասցէտիրոջ վախճանուած լինելով՝ նրա դէմ արուած մերկացումներն պէտք է մնան անպատասխան — որով և քննադատութիւնը դատապարտուում է միա կողմանի լինելու, — այսու ամենայնիւ, վատ չէր լինի, եթէ գործին մօտիկից ծանօթ անձերի կարծիքներն էլ լսուէին հրապարակով, ինչպէս ինքը հեղինակն էլ է ցանկանում, ասելով «հարկաւոր ենք համարում տպագրութեամբ հրատարակել՝ ըստմաթիւ տեղեակ անձնաւորութիւնների կենդանութեան ժամանակ և հրաւիրել նոցա արդարասիրութիւնն՝ վկայել ճշմարտութեան: Յամենայն դէպս, մեր եկեղեցու վարիչների ներքին գործունէութիւնը այն աստիճան ծածկուած է մնացել ժողովրդի աչքից, որ — եթէ նամակագիրը մինչ անգամ ազատութիւն լինի տուած իր գրչին և մեղանշած՝ արդարութեան դէմ (որ չեմ կարող ենթադրել), — չատ լաւ է արել, հառարակութեան սեփականութիւն դարձնելով այնպիսի արարքներ, որոնք, որոշ չափով, լոյս են սփռում Մայր — Աթոռի պատմութեան վրայ:

Այն բոլորը, ինչ որ գրել է Սուքիաս եպիսկոպոսը, ընդունելով իբրև ճշմարտութիւն—քանի դեռ չէ ապացուցուել հակառակը—կարգացողը գալիս է այն եզրակացութեան, որ վարչութեան ղեկն իր ձեռքն առած եպիսկոպոսի քմահաճոյքին շատ բան է զոհ գնացած, վտանգի ենթարկելով նոյն իսկ ողջ հիմնարկութեան պրեստիժը:

Կարգալով 127 տպագրական երեսից բաղկացած պատասխան—նամակը, չէք կարող հաճութեամբ չնկատել, որ Մակարի կաթողիկոսութեան շրջանում, հայ եկեղեցականութիւնը, ի դէմս Սուքիաս եպիսկոպոսի, ունեցել է մի անդամ, որ ջերմ կերպով նախանձախնդիր է եղել տիրող կարգերի բարեփոխման, արթուն պահապան՝ նախնիներից մեր ձեռքը հասած թանգագին աւանդների ու աւանդութիւնների և սուր խթան՝ ամենատեսակ ոտնձգութիւնների դէմ:

Մի առ մի առաջ բերել այստեղ այն բոլոր կէտերը, որոնցով, ըստ ինքեան, բնորոշոււմ են՝ եկեղեցու վարչութեան ղեկը միմեանց հակառակ ուղղութեամբ տանող՝ այդ երկու եպիսկոպոսները, աւելորդ է, ի հարկէ, քանի որ նրանք երկրորդական, երբեմն էլ չնչին նշանակութիւն ունեցող մանրամասներ էլ շատ են շօշափում: Այդ պատճառով ես բաւականանում եմ, միայն գլխաւորները յիշելով:

Նամակագրութիւնն առաջ է եկել նրանից, որ Մակար կաթողիկոսի մահից յետոյ, 1891 թ. «Արարատը», գեկտեմբերից սկսած, նկարագրել է «այն ամէն անախորժ հանգամանքներն՝ որոնք իբրև թէ առիթ են եղած իմ և Ներսէս սրբազան եպիսկոպոսի աքսորման»:

Անցքերի պատկերը լաւ ըմբռնելու համար՝ պէտք է գիտենալ, որ Երեմիան փառասէր, մանաւանդ թէ իշխանութիւն սիրող ու «ջրատար»*) մարդ էր, ուժաւորուած՝

*) Հեղինակի ասելով՝ նա «գրքակալից վախեցող է եղել. առանց անհետեւ սխալներին՝ չէ՛ եղել կարգալիս իր տիտղոսի պատշաճ գրքերն ու աղօթքները»:

Սեգրակեան եպիսկոպոսի մենտորութեամբ:

Միմեանց տրամագծօրէն հակառակ վարիչների միջև ընդհարումը, բնականաբար, անխուսափելի պէտք է լինէր: Ու մենք տեսնում ենք նրանց՝ իրար դէմ դուրս եկած: Երեմիա ու Արիստակէս եպիսկոպոսները—ինչպէս հաւատացնում է հեղինակը—իրանց ապագայ դիրքն ապահովելու մտքով, ձեռքներն առնելով էջմիածնի պաշտօնական թերթը, մեղադրանքներ է, որ անխնայօրէն բարդել են կաթողիկոսի վրայ: Ու, որպէս զի առաջինը կարողանայ աջողեցնել կաթողիկոսական իր թեկնածութիւնը, մաքրում է Մայր—Աթոռի մթնոլորտը, հալածելով ոչ ձեռնտու միաբաններին և նրանց տեղը հաւաքելով իր կողմնակիցներին: Հալածանքների ամենադառը բաժինն ընկնում է Սուբիաս ու Ներսէս եպիսկոպոսներին, որոնք աքսորւում են Ռուսաստանի հեռաւոր նահանգները:

Առաջին ընդհարումը տեղի է ունեցել կաթողիկոսարանի կայքերն արձանագրելիս, Մինչդեռ իրաւատէր Երեմիայի թոյլտւութեամբ, Կովկասի նախկին կառավարչապետի պատգամաւոր Ամբարդանեանն ու Սինոդի դատախազն էլ են արտօնւում ներկայ լինելու իրերի ցուցակագրութեանը, կաթողիկոսի հոգեզաւակ Սուբիասը «օրէնքը» մատնանշելով, աւելորդ է համարում նրանց ներկայութիւնը. սակայն, յաղթութիւնը մնում է ուժի կողմը,—և օտար տարրը մուտք է գործում հայ վեհարանը: Ներկայ է և Վաղարշապատի քննիչը Գաղափար տալու համար, բերում եմ խօսակցութիւններից մի—երկուսի նմուշները:

1. ՔԱՅԻՆ. Ամբարդանեանն կառավարչապետի անձն ներկայացնող էր. եթէ նոյն իսկ փոխարքայն կամենար ներկայ լինել այն գործողութեան՝ ինչ պէտք է անէիք:

Սուբիաս Եպ. նոյնն, ինչ որ արուեցաւ պ. Ամբարդանեանին, ըստ որում Ռուսաստանում օրէնքից բարձր միայն և եթ կայսեր անձնաւորութիւնն է ճանաչուած:

ՔԱՅԻՆ. Դուք ինչ քնաս էք տեսնում կողմնակի մարդկանց ներկայութեան մէջ:

Սուփասա եպ. ես իմ անձիս—իբր Սինոդի անդամի արհամարհանքն և անպատուութիւնն եմ տեսնում այլոց ներկայութեամբ:

2. Ամբարդանեան. Ապագայ թեկնածուի համար բացարձակ աշխատութիւններ չլինին Ձեր և անդամների կողմանէ՝ այս և այն անձնաւորութեան ընտրութիւնն յաջողցնելու, ըստ որում տէրութիւնն ունի արդէն ի նկատի իւր ընտրելին:

Սուփասա եպ. Անհնարին է՝ որ ես և միւս անդամք, իբրև ձայնաւոր ընտրողներ, չաշխատենք մեր ընտրելի հովուապետն ունենալ . . . մեր բաղձանքն պէտք է լինի՝ որ ընտրելին ունենայ գերազանց չափով Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ինքնուրոյնութեան նախանձախնդրութիւն . . . բանիմաց հայ հոգեւորականի գլխաւոր առաքինութիւնն է՝ հաւատարիմ հպատակութիւն օրինաւոր իշխանութեան և կենդանի մարտիրոս եկեղեցւոյ հաստատութեան:

Բերբ Տէր—Պետրոսեանց անունով՝ Սինոդի պաշտօնեայի բանտարկուելովը օրագիր է կայանում նրան արձակելու և Բենիամին Տէր—Գրիգորեանցին նրա տեղը կարգելու մասին: Իսկ Երեմիան պահանջում է, որ Մինաս Պանծուլազեանցը նշանակուի:

3. Երեմիա. ես՝ իբրև կաթողիկոսական տեղապահ, իմ արտօնութիւնները պէտք է գործադրեմ և, ճանաչելով Բենիամինին անընդունակ, կարգում եմ Մինասին, ուստի այդ օրագիրը կմնայ անփոփոխ:

Սուփասա. Մենք չատ ընդունակ ենք մեր գրաւած դատողական աթոռին, —այն ինչ անուններս ստորագրել չենք իմանում, —որ պահանջում ենք և խօսք մէջ բերում այլոց ընդունակութեան մասին:

Երեմիա. ես այն գերծալին և թագաւորի պատկերին եմ խնայում, ապա թէ ոչ՝ ես գիտեմ, թէ Ձեզ հետ ինչպէս կվարուեմ, եթէ այդ խօսքերը դուրսն ասած լինէիք:

Աւելորդ չեմ համարում նոյնպէս ցոյց տալ, թէ տեղապահ Երեմիան ինչպէս է եղել վերաբերուելիս տիրա-

ցունների ձեռնադրութեան փափուկ հարցին: Նա շարունակ թղթակցութեան մէջ է եղել Խորէն և Աղաջանեանց քահանաների ու Գրիգոր եպիսկոպոսի հետ: Հեղինակը բերում է դրանց ուղղած տասը նամակ, որոնց մէջ տեղապահը վերջիններին աւետում էր «յիշած տիրացունների ձեռնադրութեան հրամանը հանելով, ուղարկեցի ձեզ»։ «կինդրեմ, որ նորա որդու գործերը, որքան կարելի է, շուտով ուղարկէք Սինոդին», «տիրացու Յարութիւնի ձեռնադրութեան մասին ոչինչ չստացայ, որի հայրը մեծ խոստումներ էր անում Ձեր սրբազնութեան միջնորդութեամբ, ոչ ապաքէն ես էլ ուրիշներին եմ խոստացել... թող իրանց խոստումներ կատարեն լիովին»։ «կինդրեմ յայտնել ինձ, թէ՛ եթէ ես աշխատեմ, ... արդեօք մի նիւթ կլինի՞ մէջտեղ»։ «Ճոճկան գիւղացի տիրացու Աւետիք Վարդումեանցը իւր գործի համար խոստացել է երկու հարիւր ռուբլի, և գործը իմ աշխատութեամբ վերջացաւ և շուտով հրամանը կստանանք»։ «Նիկողայոս Խեչանեանցի պսակի գործի համար, որ գլուխ եկաւ... իմ աշխատութեամբ, կցանկայի ինձ յայտնի բաւական ստացած գումարիցդ անմասն չթողնէիք ինձ»։

Երկու նկատում էլ՝ հեղինակի այլ և այլ պատճառաբանութիւնների առիթով։

Ա) Խօսելով քահանայացունների մասին, նա ասում է Երեմիային. «Ի՞նչ ինքներդ ասացէք, վիճակային ատեանն՝ որոյ նախագահն էի համարւում, կարող էր խնդրատու ժողովրդի աղերսագրերին ընթացք չտալ... ուրեմն, Դաւալու գիւղի Արսէն Տէր-Իսահակեանցի... վկայականի գնահատութիւնն և նորա ձեռնադրութեան կոչուիլն ինձ կկարմրացնեն հասարակաց դատաստանի առաջ, թէ Սինոդին՝ որոյ նախանգամ լինելու պատիւն ունէիք»։

Ինձ թւում է, թէ ձեռնադրութեան վսեմ գործը այսպիսի չնչին պատճառաբանութիւնով չի կարող արդարանալ։ Վիճակային ատեանը շատ լաւ կարող էր ժողովրդի խնդիրներին ընթացք չտալ ու «անուսներին» չձեռնադրել։ Ժողովուրդը, ամբոխը յաճախ ոչ յարգելի

չառ առաջարկներ, անտեղի պահանջներ և անյարմար ընտրութիւններ է անում, կոնսիստորիան միթէ պարտաւոր է առանց բաղմակողմանի կշռադատութեան և ամենալուրջ վերաբերմունքի, անպայման ձեռնադրութեան առաջարկ անել Սինոդին՝ միմիայն այն պատճառով, որ ժողովուրդն է ընտրել ու առաջարկել, էլ ուր մնայ առաջնորդի նշանակութիւնը, եթէ նա չպէտք է առաջնորդի ժողովուրդին. ուր մնայ առաքելի պատուէրը. «Ձեռք վաղվաղակի յուրուք վերայ մի դնիցեա՝ ու սրանց նմանները. Տէր Իսահակեանցների ձեռնադրութիւնը՝ առաջ նրանց մասին առաջարկ անողի երեսն է կարմրեցնում, յետոյ՝ հրաման տուողի. նրանց ձեռնադրութեան գործում ողջ եկեղեցական իշխանութիւնն է պատասխանատու հասարակական դատաստանի առջև, այն էլ կըրկնում եմ, նախ՝ կոնսիստորիան, յետոյ՝ Սինոդը, մանաւանդ՝ առաջնորդը, յետոյ՝ տեղապահը»:

Բ) Հեղինակը շարունակում է. «Եթէ Բէկլըզազլու դիւղի համար՝ որ 150 տուն է, երեք քահանայ ունենալէն յետոյ, կոնսիստորիայն ինձնով հանդերձ յանցաւոր է համարւում չորրորդի համար առաջարկութիւն անելովն, հապա ինչպէս Բճնի դիւղն, 50 տուն լինելով՝ մի նորընծայ քահանայ ունենալով, երկրորդն ևս ձեռնադրուեց, իբրև իւր զառամեալ հօրն օգնական, և այսպիսով միաժամանակ այնտեղ գտնուեցին երեք քահանայք...»:

Մի և նոյն է թէ մէկը ամէն յանցանք գործի, բայց արդարանայ միայն նրանով, որ ուրիշներն աւելի մեծ չափով են գործում: Ո՛ւմ և է արած սխալը միթէ մեզ իրաւունք է տալիս, որ մենք էլ անենք նոյն սխալը, թէկուզ ամենափոքր չափով:

Ի՛նչ էլ լինի. քանի որ հայութեան մարմնի հիւանդոտ մի մասն էլ մեր եկեղեցականութիւնն է, պէտք է միշտ ցոյց տալ նրա վէրքերը, որպէս զի ամբողջ կաղմուածքը շտուծի: Այսպիսի գրուածքները, — եթէ մինչ անգամ չկարողանան մեր եկեղեցու ղեկավարներին դէմքերն իսկութեամբ վերականգնել, — արած կլինեն գոնէ այն ծա-

ապուլթիւնը, որ նաւին գլուխ կանգնողները նկատի կու-
նենան ապագայի դատաստանը:

Այս կողմից՝ Սուքիաս եպիսկոպոսի «Նամակը» անար-
ժէք գրուածք չէ:

Էմմ. Բահ. Նազարեանց.

Ազգային Եկեղեցի. Կ. Վ. Բագու, 1907 թ. 48 եր.
գիւնն է 20 կ.

Այս տետրակի ծագումը կապուած է մի քարոզի հետ,
որ հեղինակը խօսել է մարտի 27-ին Բագուում՝ Լուսա-
ւորչի տօնի առթիւ: Մի քանի բարեկամներ ցանկութիւն
են յայտնել տպագրուած տետրակի այդ քարոզը, իսկ սո-
ցանից մէկը՝ Արժ. Ղևոնդ ա. քահանայ Տէր Աստուա-
ծատրեանցը՝ իւր վրայ է առել տպագրութեան ծախքը:
Եւ ահա հեղինակը ի կատարումն այդ ցանկութեան, գրի
է առել և տպագրութեան յանձնել այն:

Կ. Վ. այս տետրակում մաքառում է Հայոց եկեղեցու
և հոգեւորականութեան մէջ կղերական ոգի որոնողների
դէմ, մի թիւր և մտացածին գաղափար, որ վերջին տա-
րիներս արհեստական կերպով դրուած է հրապարակի
վերայ և հետզհետէ նստել է մի կարգի գործիչների գըլ-
խում: Նա մի համառօտ տեսութեամբ պարզում է արեւ-
ւելեան և արեւմտեան եկեղեցիների ծագումն ու բնորոշ
յատկութիւնները և ապա համեմատելով Հ. եկեղեցու հետ,
ցոյց է տալիս, որ այստեղ կղերականութեան գաղափարը
ծագել և զարգանալ չէր կարող՝ ազգային բնաւորութեան,
կրթական ոգու և հալածական վիճակի պատճառով: Հ.
եկեղեցին ազգային է, որովհետեւ նրա ծագման և զար-
գացման մէջ պետական-քաղաքական գաղափարները դեր